

Ο παρατηρητής

ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ ΛΟΓΟΥ ΚΑΙ ΤΕΧΝΗΣ

28

ΑΦΙΕΡΩΜΑ ΣΤΟΝ ΑΝΕΣΤΗ ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ

- Ανέστη Ευαγγέλου
- Βασίλης Καραβίτης
- Θανάσης Ε. Μαρκόπουλος
- Στέφανος Μπεκατώρος
- Γιώργος Αράγης
- Πρόδρομος Χ. Μάρκογλου
- Μάρκος Μέσκος
- Γιάννης Μανωλεδάκης
- Δημήτρης Καΐσης

- Ι. Ν. Μαρκόπουλος, *ποίηση*
- Νίνα Κοκκαλίδου-Ναχμία, *ποίηση*
- Στέφανος Ιωαννίδης, *ποίηση*
- Θανάσης Ράπτης, *Τα σκηνικά*
- Δημήτρης Λυπουρλής, *Εν παρόδω*
- Φοίβος Γακόπουλος, *Σε τι χρησιμεύει η λογοτεχνία;*
- Γ. Χ. Χουρμουζιάδης, *Ένα βιβλίο κι ένας άνθρωπος*
- Γιώργος Φρέρης, *Ανιχνεύοντας την Εφηβεία*
- Χρήστος Ηλιόπουλος, *Η ποίηση του Ν. Α. Ασλάνογλου*

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

ΑΝΟΙΞΗ 1996 - ΕΙΚΟΣΤΟ ΟΓΔΩΟ ΤΕΥΧΟΣ

Γιώργος Αράγης

«Έρημωση» ή το «εΰτρωτο» σώμα

Η τελευταία ποιητική συλλογή του Ευαγγέλου, *Τό χιόνι και η έρημωση*, χωρίζεται σε δύο ενότητες. Η πρώτη επιγράφεται «Τό χιόνι» και η δεύτερη «Έρημωση». Η δεύτερη περιέχει έντεκα ποιήματα τα οποία γράφτηκαν από το 1989 μέχρι και το 1993. Το βιβλίο ολόκληρο τυπώθηκε το Φλεβάρη του 1994, δηλαδή δύο περίπου μήνες πριν από το θάνατο του ποιητή.

Το χρονικό διάστημα που γράφτηκαν τα ποιήματα της «Έρημωσης» ο Ευαγγέλου ήταν βαριά αρρωστος και ο ίδιος γνώριζε τη φύση της αρρώστιας του. Μερικά μάλιστα τα έγραψε ενώ υπέφερε από έντονους πόνους και υποβαλλόταν σε ισχυρή παυσίπονη αγωγή. Έτσι δεν είναι παράξενο που όλα τα ποιήματα της ενότητας αυτής έχουν να κάνουν με την αρρώστια και το επικείμενο τέλος του. Ρίχνοντας μια ματιά στις προηγούμενες συλλογές του διαπιστώνουμε ότι ο ρυθμός της ποιητικής παραγωγής του, στο διάστημα της αρρώστιας του, δεν μειώθηκε και μάλλον αυξήθηκε αν σκεφτούμε τους περισπασμούς που μεσολάβησαν. Από την άποψη αυτή ο Ευαγγέλου θυμίζει την περίπτωση του Μάριου Χάκκα, που έγραφε ως την τελευταία ώρα με κύριο θέμα την αρρώστια του και το επικείμενο τέλος του. Το σημαντικό ωστόσο είναι ότι κι οι δυο λογοτέχνες, παρά το σωματικό και τον ψυχικό βασανισμό τους, έμειναν, έστω και με σφιγμένα δόντια, μέσα στα όρια της τέχνης τους. Δεν σώπασαν, δεν κραύγασαν, δεν έπεσαν σε αισθηματολογίες.

Πώς γίνεται αυτό στον Ευαγγέλου;

Από τα ποιήματα της «Έρημωσης» προκύπτει πως οι βασικές αντιδρά-

σεις του ποιητή απέναντι στην κατάσταση του είναι τρεις: αντίσταση, διαμαρτυρία και επίκληση της θεϊκής αρωγής.

Η αντίσταση έχει την έννοια της όρθιας στάσης απέναντι στο θάνατο. Πράγμα που σημαίνει ότι το ποιητικό υποκείμενο αντιμετωπίζει το θάνατο με το σθένος του παίχτη που είναι αποφασισμένος να πάει την παρτίδα ως το τέλος, έστω και αν ξέρει ότι σίγουρα θα χάσει. Στην περίπτωση αυτή το βάρος πέφτει στην ίδια την παρτίδα και όχι στην κατάληξή της. Με συνέπεια να έχουμε ουσιαστικά αλλαγή επιπέδου: από την ψυχολογική αναμονή του τέλους στην έντονη βίωση της πορείας προς αυτό. Η διαφορά είναι τόσο μεγάλη όσο είναι η διαφορά ανάμεσα στην αδράνεια και στη δράση. Και ασφαλώς η ένταση και η διαστολή του χρόνου που συνεπάγεται μια τέτοια στάση δεν είναι αμελητέα πράγματα. Γιατί δυνητικά τα πάντα είναι ανοιχτά, ακόμη και το ξάνοιγμα σε χρονικά μεγέθη ασύλληπτα κάτω από κανονικές συνθήκες. Πάνω στο θέμα αυτό αξίζει να θυμηθούμε την αναφορά σε μια συναφή οριακή κατάσταση από τον Ντοστογιέφσκι στο μυθιστόρημά του *Ο Ηλίθιος*. Πρόκειται για έναν μελλοθάνατο που περιμένει μπροστά στο απόσπασμα να εκτελεστεί μαζί με άλλους και την τελευταία στιγμή ακυρώνεται η θανατική τους ποινή. «Ο γνωστός μου (μιλάει ο πρίγκιπας Μίσκιν) στεκόταν όγδοος στη σειρά, έπρεπε λοιπόν να πάει στους πασσάλους με την τρίτη τριάδα. Ο ιερέας πέρασε μπροστά απ' όλους τους με το σταυρό. Όλα έδειχναν πως είχε να ζήσει κάπου πέντε λεπτά, όχι περισσότερα. Μου 'λεγε πως εκείνα τα πέντε λεπτά τού φαίνονταν μια ατέλειωτη διορία, ένας τεράστιος θησαυρός του φαίνονταν πως μέσα σ' εκείνα τα πέντε λεπτά θα ζήσει τόσες ζωές, που προς το παρόν δεν υπάρχει κανένας λόγος να σκέφτεται την τελευταία στιγμή...»¹. Αν διαβάσει κανείς ολόκληρο το σχετικό μέρος καταλαβαίνει πως ο Ντοστογιέφσκι μιλάει για ό,τι συνέβη στον ίδιο το 1849, όταν η θανατική του ποινή μετατράπηκε την τελευταία στιγμή σε εξορία στα κάτεργα της Σιβηρίας. Η μαρτυρία του Ντοστογιέφσκι αφορά μια ακραία εκδοχή, δεν παύει όμως να είναι ενδεικτική για το θέμα που συζητώ. Στα ποιήματα του Ευαγγέλου η αψηφισιά στο θάνατο παίρνει μερικές φορές τη μορφή της ρητής δήλωσης. Παραθέτω δύο τέτοια δείγματα από τα ποιήματα «Οί μικρές έκκρεμότητες τού βίου» και «Τόλης Καζαντζής».

...Η αντίσταση έχει την έννοια της όρθιας στάσης απέναντι στο θάνατο. Πράγμα που σημαίνει ότι το ποιητικό υποκείμενο αντιμετωπίζει το θάνατο με το σθένος του παίχτη που είναι αποφασισμένος να πάει την παρτίδα ως το τέλος, έστω και αν ξέρει ότι σίγουρα θα χάσει...

*Κοίτα νά λησμονήσεις λίγο τή Θεσσαλονίκη
κι αυτόν ό πού σέ κάρφωσε τόσες φορές*

1. Φ. Ντοστογιέφσκι, *Ο Ηλίθιος*, μετάφραση Άρης Αλεξάνδρου, «Γκοβόστης», Α τόμος, σελ. 66.

*άφοβα μέσ στά μάτια
σάν άντρας άλλον άντρα
καί δέν λάκισε ποτέσ στή φριχή θέα.*

*Τώρα, πού ήρθε ή ώρα μου νά καθιερωθώ
-δύομυι χρόνια παίζω άνελλιπώς
στήν πρώτη ομάδα-
όρκίζομαι σέ στάση προσοχής
τή θέση σου νά μήν ντροπιάσω, παλικάρι.*

Η «ομάδα» του δεύτερου αποσπάσματος είναι η ομάδα στην οποία είχε πρωταγωνιστήσει ο συνομηλικός του φίλος Τόλης Καζαντζής, παίζοντας «έναντια στην ομάδα του θανάτου». Ολόκληρο αυτό το έξοχο ποίημα αποτελεί έναν ύμνο στην ανθρώπινη γενναioφροσύνη μπροστά στο επικείμενο μοιραίο.

Η διαμαρτυρία, η άλλη αντίδραση του ποιητικού υποκειμένου αφορά κυρίως την «άνημποριά του σώματος» και τον άσκοπο και παράλογο σωματικό πόνο. Όταν βρίσκεται κανείς στην ωριμότητά του κι οι πνευματικές του δυνάμεις είναι στην ακμή τους, όταν επιπλέον η ευαισθησία του έχει οξυνθεί, ενώ το σώμα του δείχνει ανήμπορο να τραβήξει το δρόμο του, είναι φυσικό να αισθάνεται παγιδευμένος μέσα στην ανημπόρια του σώματος. Πολύ περισσότερο όταν αυτή η ανημπόρια δεν είναι αποτέλεσμα φυσιολογικής φθοράς, αλλά φυσικής και ακατανόητης ατυχίας. Ο σωματικός πόνος, ως βιολογική λειτουργία, καθώς είναι γνωστό δεν είναι άσκοπος –ειδοποιεί και σημαίνει συναγερμό για δυσάρεστα συμβάντα στον οργανισμό. Υπάρχουν όμως περιστάσεις που ο πόνος καταντάει άσκοπο και περιττό βάρος: όταν η αιτία που τον προκαλεί είναι γνωστή και η υπαρξή του δεν βοηθάει σε τίποτα. Σ' αυτές τις περιστάσεις ο πόνος, στα μάτια του υποκειμένου, παίρνει τη μορφή του άσκοπου και παράλογου μαρτυρίου. Δεν έχει σημασία αν ερμηνεύεται έτσι λογικά μια βιολογική λειτουργία η οποία δεν διέπεται από τους κανόνες της ανθρώπινης λογικής. Σημασία έχει εδώ το πώς βλέπει και αισθάνεται τα πράγματα το υποκείμενο. Η δυσφορία του για τον άσκοπο πόνο επιτείνεται και από τη γνώση ότι δεν συμβαίνει πάντα το ίδιο. Με την έννοια ότι άλλοι πληρώνουν ακριβό αντίτιμο ώσπου να φτάσουν στο τέρμα και άλλοι τίποτα. Αυτά τα τρία δεδομένα, η ανημπόρια του σώματος, ο άσκοπος πόνος και η ανισότητα στον πόνο, προκαλούν, το καθένα χωριστά και όλα μαζί, ένα αναπάντητο «γιατί». Ο ποιητής απευθύνει αυτό το γιατί στον Κύριο ή στον αδελφό του Μορφέα. Αλλά το απευθύνει χωρίς να παίρνει απάντηση.

... Όταν βρίσκεται κανείς στην ωριμότητά του κι οι πνευματικές του δυνάμεις είναι στην ακμή τους, όταν επιπλέον η ευαισθησία του έχει οξυνθεί, ενώ το σώμα του δείχνει ανήμπορο να τραβήξει το δρόμο του, είναι φυσικό να αισθάνεται παγιδευμένος μέσα στην ανημπόρια του σώματος...

Έτσι ό,τι μένει είναι η διαμαρτυρία ως τρόπος αντίδρασης σε μια κατά-
σταση, για την οποία δεν υπάρχει άλλος τρόπος δικαίωσης από το ν'
αποτελέσει στίβο βίωσης. Κι αυτό θα πει ότι έχει κανείς μια δυνατότητα
να την αντιμετωπίσει γόνιμα: να τη ζήσει έντονα και μ' όλες τις αισθήσεις
του. Αντιγράφω το ποίημα «Ώ άνημποριά του σώματος πριν άπ' τό τέλος».

Άφου τήν ψυχή ζητάς
γι' αυτήν παθιάζεσαι και κάνεις σάν τρελός
ψυχή, ψυχούλα νά 'ναι μόνο κι όποιοι νά 'ναι,
άδιαφορώντας για ηλικίες κι άλλες μικρολεπτομέρειες
πού σάρκωσαν τίς έννοιες άδικία, παράλογο
κι άκατανόητο στους φτωχούς ανθρώπους

άφου τήν ψυχή ζητάς
άκόρεστος πάντοτε και διψασμένος
άκατάβλητος,
ό πού δέν έγχειρες νά κοιμηθείς ούτε λεπτό
άπ' τήν αύγή του κόσμου

μέ τά πολλά κοστούμια, τά καπέλα σου,
τίς άπειρες γραβάτες, τά πουκάμισα, τά πανωφόρια,
μέ τίς στρατιές των παπουτσιών σου-
όλα διαφορετικά
σ' άπέραντη ποικιλία σχεδιών, χρωμάτων και συνδυασμών
έσύ
ό Μέγας Μεταμφιεσμένος κι ό Μέγας Σιωπηλός

άφου τήν ψυχή ζητάς
γιατί δέν στέλνεις
τουλάχιστο τόν άδελφό σου
-τί πιό άπλό-
έστω, στή χάση και στή φέξη,
έστω, δυό τρεις ώριτσες
κομμάτι νά ξεκουραστεί
νά μήν πονεί, νά μήν σπαράζει
-έξόν κι άν πρόκειται για κάποιους τυχερούς
πού τούς θερίζεις άνεξήγητα μιά κι έξω-

τί σου 'φταιξε και τό λιανίζεις λίγο λίγο
πού είναι άπ' τή φτιάξη του εϋτρωτο
έστω κι άν σε φωνάζουν Άχιλλέα

ἀφού δέν εἶναι ὁ στόχος σου
δέν εἶναι τό ζητούμενο
παντάπασι
γιατί τό σῶμα τυρανᾶς
βρέ Ἄθλιε;

Ἡ ἐπίκληση τῆς θεϊκῆς αρωγῆς, μέσα στα ποιήματα τῆς «Ἐρήμωσης» ἀπαντᾶει λιγότερο συχνά ἀπό ὅ,τι ἡ διαμαρτυρία. Κάποτε παίρνει τῆ μορφή τῆς προσευχῆς. Εἶναι πάντως χαρακτηριστικό ὅτι ἡ ἐπίκληση ἀπευθύνεται στο Χριστό, στον πονεμένο Θεάνθρωπο τῆς σταύρωσης. Ὁ Μπεράτης σε ἀνάλογη περίσταση ἀπευθυνόταν στην Παναγία. «Τῆς μιλούσα» γράφει στο *Ὀδοιπορικό του '43* «σαν σε στοργική μητέρα που μπορεῖς νά τῆς πεις ὅλους τούς πόνους σου»². Ἡ ἐπίκληση τῆς θεϊκῆς συνδρομῆς, τόσο ἀπό τῆς οικείες μορφές του Χριστοῦ καί τῆς Παναγίας, ὅσο καί του ἀπρόσωπου Θεοῦ, δέν εἶναι ἀσυνήθιστο φαινόμενο, ἀκόμα καί ἀπό ἀνθρώπους που κατά βάθος δέν πιστεύουν. Στο συνολικό ποιητικό ἔργο του Ευαγγέλου υπάρχουν πολλά ποιήματα που ἔχουν χαρακτηριστῆρα προσευχῆς. Πρόκειται, καθῶς νομίζω, για ἕναν μεταφορικό τρόπο ἔκφρασης καί ὄχι στην κυριολεξία για προσευχές ἐνός πιστοῦ. Στην «Ἐρήμωση» ἐντούτοις οἱ ἀναφορές στο Χριστό, πέρα ἀπό μεταφορικό τρόπο ἔκφρασης, φαίνεται πως ἐνέχουν καί γνήσιο θρησκευτικό αἶσθημα. Για ὅ,τι συζητῶ ωστόσο ἡ ἐπίκληση ἐνδιαφέρει για τῆν ἐνταση τῆς κατάστασης ἡ ὁποία τῆν προκαλεῖ. Στα σχετικά κείμενα ἡ ἐκάστοτε συγκεκριμένη κατάσταση δέν ἀναφέρεται, ὁ τρόπος ὁμως με τον ὁποῖο γίνεται ἡ ἐπίκληση εἶναι δηλωτικός τῆς ψυχικῆς καί πνευματικῆς ἐντασης ἀπό τῆν ὁποία πηγάζει. Ἀντιγράφω τὸ ποῖημα που ἐπιγράφεται «Ποῖημα πού θέλει νά γίνει προσευχή».

*Αὐτά στό προηγούμενο ποῖημα.
Εὐθύς ἀμέσως ὁμως, συντριμμένος,
ἤμαρτον, Χριστέ μου, ἀπολογοῦμαι,
ἐσύ μονάχα ξέρεις για τά βάσανα
τοῦ κόσμου καί για τίς συμφορές πού πέφτουν
στό κεφάλι μας.*

Ἐσύ μόνο κατέχεις τό χρυσό

2. Γιάννης Μπεράτης, *Ὀδοιπορικό του '43*, «Ἐρμῆς», Ἀθήνα, 1976, σελ. 154.

κλειδί, πού ξεκλειδώνει ένα ένα όλα τα μυστήρια
δπου παραπατάει ζαλισμένο τό φτωχό μυαλό μας.

Φώτισέ με.

Δώσ' μου τή δύναμη ν' άντέχω,
νά τά δέχομαι όλα.

Άγόγγυστα·

γαλήνια·

έν ειρήνη.

Είπα στην αρχή πως το χρονικό διάστημα που γράφτηκαν τα ποιήματα της «Ερήμωσης» (και μερικά άλλα θα πρόσθετα τώρα) ο Ευαγγέλου ήταν βαριά άρρωστος και ο ίδιος γνώριζε τη φύση της αρρώστιας του. Αν στο διάστημα αυτό έγραφε κάτι άσχετο με την πάθησή του, θα χρειαζόταν βέβαια πολύ κουράγιο, ψυχραιμία και συγκέντρωση. Γράφοντας όμως μέσα από / και για την ίδια την πάθησή του χρειαζόταν κάτι περισσότερο. Γιατί είναι άλλο το να ξεχάσεις για λίγο την κατάστασή σου για να σκεφτείς πάνω σ' ένα ζήτημα και άλλο να πραγματευτείς ποιητικά την κατάσταση στην οποία βρίσκεσαι. Στη δεύτερη περίπτωση όχι μόνο δεν θα πρέπει να ξεχάσεις ό,τι σου συμβαίνει, αλλά και θα πρέπει να το ζήσεις βαθιά, έντονα και μ' όλο το είναι σου. Από την άποψη αυτή οι τρεις αντιδράσεις του ποιητή που προανέφερα, η αντίσταση, η διαμαρτυρία κι η επίκληση της θεϊκής συνδρομής, παρουσιάζουν ορισμένα κοινά χαρακτηριστικά σημεία. Πρώτα πρώτα δεν περιγράφουν τη συγκεκριμένη πάθηση, δεν αναφέρονται στις διάφορες φάσεις της, ούτε στις καθημερινές συνέπειές της. Έπειτα, και παρ' όλα αυτά, την προϋποθέτουν οπωσδήποτε, αφού αυτή έχουν ως μοναδικό κίνητρο και αιτία. Το κυριότερο όμως είναι ότι και οι τρεις τους έχουν να κάνουν με τα βαθιά νερά της ύπαρξης. Στην πρώτη το φαινόμενο του θανάτου αντιμετωπίζεται ως δυνατότητα βίωσης της πορείας προς αυτό. Μια στάση θεμελιώδους σημασίας, η οποία διατηρεί την αξία και το κύρος της σε οποιαδήποτε χρονική σχέση και αν βρίσκεται κανείς με το θάνατο, αφού από ορισμένη άποψη είμαστε όλοι μελλοθάνατοι. Η δεύτερη αγγίζει το πρόβλημα του σώματος από τη μεριά της καταδικαστικής για τον άνθρωπο εύρωτης φύσης του, το οποίο κάποτε καταντάει δυσβάστακτα βασανιστικό. Με την τρίτη, με τη μορφή της επίκλησης στη θεϊκή συνδρομή, έχουμε μια έσχατη χειρονομία άντλησης κουράγιου και δύναμης για τον αγώνα που δίνεται σε πολλαπλά επίπεδα. Όλα αυτά δείχνουν πως ο ποιητής «σαν έτοιμος από καιρό» αντιμετώπισε με εξαιρετική ωριμότητα τη δύσκολη κατάστα-

σή του και μάλιστα την εξέφρασε ποιητικά με έγκυρο τρόπο. Έγκυρο: χωρίς να την υποβιβάσει σε περιαντολογία, χωρίς να την ευτελίσει αισθηματολογικά, χωρίς να ενδώσει σε ρητορικές ευκολίες. Βέβαια δεν πρόκειται για μια απόφαση που πραγματοποιήθηκε βουλευτικά. Πίσω από τα ποιήματα της «Έρημωσης» βρίσκεται ο εκλεκτός της ζωής, που ήξερε από ένστικτο να βιώνει και να κερδίζει την παρτίδα του στα μέτρα που η ανθρώπινη ζωή το επιτρέπει.

Ανέστης Ευαγγέλου, Κ. Αράγης, Γ. Αράγης. 27/10/1991, Δωδώνη.